

GENDEROVANOST UNIVERZITNÍHO BĚDÁNÍ V KONTEXTU SLOVENSKA¹ / HANA MAŘÍKOVÁ

SZAPUOVÁ, M., KICZKOVÁ, Z., ZEZULKOVÁ, J. (EDS.). 2009.

NA CESTE K RODOVEJ ROVNOSTI: ŽENY A MUŽI V AKADEMICKOM PROSTREDÍ.
BRATISLAVA: IRIS, 2. VYDÁNÍ. AUTORSKÝ KOLEKTIV ZAHRNOVAL I DALŠÍ
AUTORKY A AUTORA, TJ. ĚTELU FARKAŠOVOU, JARMILU FILADELFIOVOU,
MARTU MOSNOU, KATARÍNU ČAVOJSKOU A RADOMÍRA MASARYKA.

Kniha, jak její název spolu s podtitulem napovídá, se zaměřuje na problematiku genderové rovnosti v akademické sféře – konkrétně na Slovensku, kde toto téma stále nepatří k těm politicky žhavým a veřejně příliš diskutovaným, a to ani mezi odbornou veřejností. Publikace je výstupem výzkumného projektu „Výskum rovnosti príležitostí žien a mužov v oblasti vedy a výskumu jako špecifického segmentu trhu práce“, který byl financovaný z Evropského sociálního fondu v rámci „Sektorového operačního programu Ľudské zdroje“. Chce se mi říci, že na Slovensku a nepochybně i v jiných středoevropských či východoevropských zemích by bez podpory z Evropské unie nevznikla nejen tato, ale dost možná i některé další práce reflektující jednu ze základních sociálních nerovností ve společnosti, nerovnost genderovou. Chybí-li však reflexe, zákonitě absenteje i vize a návrh případných „řešení“. Neznalost a nevědomost tak účinně konzervuje daný status quo, který zcela „logicky“ někomu, tedy některým skupinám vyhovuje.

Ale zpět k publikaci a jejímu zhodnocení. Toto není rozhodně první recenze, která je na knihu napsána. Na Slovensku již byla hodnocena velice pozitivně Barborou Holubovou v odborném časopise *Sociológia* (2010, č. 1) a kritičtěji Ľubou Kobovou na ASPEKTin – ve feministickém webu. Toto je tedy další pohled na rozsáhlé a fundovaně zpracované téma v publikaci zkráceně vedené jako „ženy a věda“.

Tematika genderové, na Slovensku označované jako rodové ne/rovnosti ve vědě nemůže nezahrnovat problematiku žen v této oblasti, a to ze dvou hledisek, jak na to upozornila již kdysi Sandra Harding (1986). Jedná se jednak o tematizaci postavení žen ve vědě, jednak o pojetí vědy a bádání z pohledu žen či přesněji z hlediska feminismu. Zatímco prvnímu tématu byl věnován multidimenzionální empirický výzkum sestávající z vícero fází a částí postavený na smíšeném výzkumném designu (kombinujícím postupy statistické analýzy s těmi kvalitativními), druhé téma bylo rozpracováno spolu s teoretickými a metodologickými otázkami a přístupy v první části publikace, která tak tvoří teoreticko-metodologický rámec celého díla prostupující následně (ale ne vždy důsledně) jeho dalšími částmi (viz dále).

Badatelský tým se v provedeném víceúrovňovém výzkumu i ve výsledné práci snaží reagovat na obecně rozšířený názor, že ženy ve vědě nejsou znevýhodněné. Vycházejí přitom z předpokladu, že ve společnosti, kde genderové vztahy mají charakter těch hierarchických a mocenských, nemůže být akademická sféra výjimkou (s. 7). Jejich předpoklad nemá jen tuto „logickou“ oporu, ale vychází i z poznatků z výzkumů a prací, které vzniku této knihy předcházely a prokázaly slabiny běžně zastávaného názoru. V čem je tedy tato práce jiná, odlišná od těch předchozích?

cené práce. Společnost nelze zúžit na trh práce a to, co se do něj nevejde, nemůže ignorovat jako soukromé záležitosti jednotlivců. Společnost je tvořena také vazbami, které se logice trhu vymykají, a zároveň jsou tyto vazby a vztahy zásadní i pro profesní práci. Konference rovněž upozornila na specifika dopadu krize na ženy – a to v několika ohledech. V současnosti dopadá poslední vlna krize na veřejný sektor. A je otázkou, zda je to stále vlna krize, nebo se krize stala silným rétorickým nástrojem pro snížení finančních toků do veřejných rozpočtů. V každém případě oblasti trhu práce, které byly vždy feminizované a nedoceňované a které souvisejí s péčí ve veřejném prostoru (zdravotnictví, školství), jsou vystaveny dalším škrtům, což v pozici zaměstnanců bude mít větší negativní vliv na ženy. Nutno dodat, že z hlediska využívání těchto služeb se bude jednat o dopad celospolečenský. Další specifický dopad na ženy souvisí s politikami podporujícími flexibilizaci a částečné úvazky, ohledně kterých se ovšem diskutující neshodli. Někteří je považovali za cenný nástroj pro zvyšování zaměstnanosti žen, jiní za nástroj, který ženskou pracovní sílu zneužívá, a dodejme, že jí zároveň neumožňuje plnohodnotnou participaci na trhu práce. Vyjádřením koncepce „deformované emancipace“ pak Zuzana Uhde poukázala na důležitý aspekt toho, že současné reformy, stavějící na privatizaci služeb, k genderové rovnosti nesměřují, ale naopak vytvářejí nerovnosti nové.

ZPRÁVA Z VÝROČNÍ KONFERENCE BRITSKÉ SOCIOLOGICKÉ ASOCIACE / Lenka Formánková

V termínu od 6. do 8. dubna 2011 se konala v Londýně na London School of Economic výroční konference u příležitosti oslavy 60 let Britské sociologické asociace. Vzhledem k tomu, že se takto významného jubilea zúčastnilo podle programu téměř 800 vystupujících, není možné zprostředkovat přehled všech tematických bloků, plenárních vstoupení a přednášek, které se na konferenci objevily.

Publikace z roku 2003 *Ženy a veda v SAV* (editovaná T. Sedovou) a o rok později vydané *Ženy ve vede – alebo deravé potrubie* (editovaná M. Piscovou) se sice také věnovaly genderovanosti vědeckého bádání (byť ne v takovém rozsahu jako recenzovaná kniha), v empirické části však vycházely převážně jen z agregovaných statistických dat o vědkyních a vědcích a nezaměřovaly se speciálně na situaci žen a mužů na univerzitách, kde na konci roku 2003 (tj. v době před zahájením vlastního empirického výzkumu) pracovalo téměř 70 % vědecko-výzkumného potenciálu země. Avšak právě dosavadní nedostatečné zaměření na reflexi postavení a situaci žen ve vysokoškolském prostředí a absence kvalitativního přístupu při zkoumání dané problematiky byly hlavními impulsy pro široce koncipovaný empirický výzkum, kde kvantitativní data tvoří jen podmínku nutnou, nikoli však postačující pro pochopení složitosti problematiky genderové rovnosti ve vědě. Vlastní výzkum musel být orientovaný pouze na vysokoškolské prostředí (technického i netechnického zaměření) mimo Bratislavu, neboť se jednalo o projekt podpořený z evropských strukturálních fondů, jehož výzva byla cílena tímto směrem. Kniha tedy nezachycuje sledovanou problematiku v celé lokální šíři. To však nic nemění na signifikanci učiněných zjištění a poznatků.

Kniha o 420 stranách rozdělená do pěti hlavních částí odráží strukturaci multidimenzionálního výzkumu postupujícího v jakémsi pomyslném oblouku od teorie a metodologie přes kvantitativní statistická data a data z dotazníkového šetření až k interpretaci kvalitativních dat z ohniskových skupin a individuálních narativních rozhovorů. Názvy hlavních oddílů a jejich podtituly názorně vymezují, na jakou oblast a skrze jakou konkrétně použitou metodu či techniku se zaměřují.³ Na malé ploše recenze je možné představit ale jen některé z mnoha otázek, problémů i poznatků, které se autorský tým pokusil čtenářům a čtenářkám zprostředkovat.

V předmluvě k celé knize editorky jasně deklarovaly své výzkumné stanovisko, když se distancovaly od tzv. neutrální, objektivistické pozice „nezainteresovaných pozorovatelů“. Považují se za součást vysokoškolského prostředí, kde většina z nich působí již delší dobu, a svým vymezením si určují i zacílení celého bádání, které nemá jen „čistě akademický“ rozměr, ale i rozměr „angažovaný“, „praktický“ – usilující o změnu statu quo (s. 7–9).

V prvním oddílu publikace věnovaném teoreticko-metodologickým otázkám feministického bádání jsou rozpracována východiska pro empirický výzkum i nástroje pro následnou analýzu dat. V úvodní kapitole Etele Farkašová rámuje celou problematiku výkladem o feministické epistemologii s jejím důrazem na genderovou dimenzi poznání a snahou o hledání alternativ, která se projevuje úsilím o otevírání, zpružňování a rozostřování hranic mezi epistemologií a dalšími filosofickými disciplínami (zejména etikou a sociální a politickou filosofií). Představuje-li feministická epistemologie pro editorky díla jasné vodítko v realizaci celého výzkumného projektu, feministická teorie jim zase slouží k vymezení analytického interpretačního rámce při zpracovávání výsledků výzkumu.

V souvislosti s různými možnými teoretickými perspektivami, produkujícími odlišné koncepce genderu (rodu), M. Szapuová, J. Zezulová a Z. Kiczková diskutují dále v tomto oddílu o genderovanosti vědy včetně toho, jak se androcentrický charakter vědy manifestuje v každodennosti vědecké praxe, a zákonitě se zaměřují i na téma možné změny anebo přesněji na potenciál pro transformaci genderových vztahů ve vědě (ale vlastně i celé společnosti), i když ne vždy ve vazbě na konkrétní (lokální či regionální) prostor a jeho možná specifika.

Jediná kapitola další části prezentující „tvrďá“ agregovaná statistická data o postavení žen a mužů ve sféře vy-

Z hlediska feministických a genderových studií byla nejvýznamnější událostí plenární sekce na téma vliv feminizmu na 60 let sociologie. Plánované složení vystupujících slibovalo komparaci vývoje z USA, Velké Británie a Francie. Francouzská profesorka Christine Delphy se ale nakonec akce nemohla zúčastnit, takže zůstalo u vystoupení Arlie Hochschild a Sylvie Walby.

Americká profesorka Arlie Hochschild otevřela plenární setkání svým vystoupením na téma historie americké feministické sociologie. Zdůraznila, že feministické ideje měly na americké akademické prostředí velice silný vliv, protože nezanechaly nikoho lhostejným. Podle Hochschild rozdělily akademickou komunitu na ty, kteří se k feministickým postojům stavěli negativně, neboť podle nich zpochybňovaly základy klasických sociologických teorií a tím i disciplínu samotnou, a na ty, kteří feministické myšlenky přijímali pozitivně – jako názorovou alternativu a platformu pro revizi a rekonceptualizaci stávajících sociologických teorií.

Podle Hochschild lze shrnout vývoj feministické epistemologie a metodologie do tří vývojových stadií. V tom prvním bylo hlavním úkolem a cílem začlenit kategorii žena do klasických sociologických teorií. Důležitým aspektem bylo rozšíření paradigmatického oboru o genderové kategorie, dichotomii mužského a ženského pohledu a zkušenosti. Druhé období bylo provázeno poznáním, že ženy nepředstavují homogenní skupinu se stejnými životními zkušenostmi a potřebami, ale naopak, že mezi ženami existují významné rozdíly a nerovnosti. Feministický výzkum se zaměřil na pozici a roli žen v různých společenských kontextech, do analýz byla zahrnuta dimenze etnicity, kultury a třídy. V posledním, třetím, současném období dochází k rozšíření pohledu na situaci žen z hlediska teorií multikulturalismu, globalizace a kosmopolitismu.

Oproti vzpomínkovému vystoupení Hochschild se Sylvia Walby věnovala ve svém strukturovaném vystoupení nejen minulému vývoji, ale hlavně současnosti a budoucnosti feministické sociologie nejen ve Velké Británii. Argumenty čerpala mimo jiné ze své nové

sokých škol má výrazně deskriptivní charakter a vyznívá velmi pozitivisticky. Není propojena s – používanými a zažitými (v genderových analýzách tohoto druhu) koncepty jako „děravé potrubí“, „skleněný strop“ či „souděk mezi“, které nudná čísla oživují a ilustrují názorně, o jaké procesy z(ne)výhodnění a diskriminace, inkluze versus exkluze žen ve vědě se vlastně jedná. Deskripční čísel v kombinaci se zažitým sociologickým slovníkem se zde vytrácí kritický interpretační náboj feministického stanoviska.

Kritický přístup není často zřetelný ani v některých kapitolách následujícího oddílu, které pracují s kvantitativními daty z dotazníkového šetření, jakkoli jsou jeho zjištění ve svých jednotlivostech zajímavá. Ryze deskriptivní kapitoly postrádají seznam literatury, což jen posiluje domněnku, že byly vystavěny pouze induktivně bez vazby na teorii. Absencí odkazů na literaturu ale trpí pro mne záhadně i některé další kapitoly interpretující data z dotazníkového šetření, kde autorky zjevně s určitými koncepty a teoriemi pracovaly. Jedná se jak o text M. Szapuové „O postupe po akademickom rebríčku“, tak text Z. Kiczkové „O žitých a symbolických stereotypoch“, kde badatelky využívají analyticky koncept skleněného stropu, rozlišují stereotypy podle deskriptivního či preskriptivního charakteru jejich komponent na žité a symbolické, vymezují vztah mezi stereotypem (jako sociálněkognitivní strukturou) a stereotypizací (jako procesem aplikace takových označení, která podporují stereotyp) apod. Autorky vycházející z filosofie se nicméně více přidržovaly v publikaci uvedeného „imperativu“ Davida Silvermana (s. 42), a sice, že „tvrď data“ je možné interpretovat jen prizmatem určité teorie a na základě určitých předpokladů – v porovnání s těmi autorkami, které jsou profesně orientované více sociologicky. U nich je zřejmá tendence „fetišizovat“ tvrď data, „podsouvat“ jim schopnost hovořit sama za sebe. Přiznám se, že v publikaci, která se opírá o tak rozpracova-

ný teoreticko-metodologický úvod, jsem neočekávala výskyt textů spočívajících jen v prostém popisu číselných vztahů bez vazby na teoreticky ukotvené koncepty a metodologická stanoviska.

Přes tento nedostatek jsou poznatky z obou kvantitativních částí pro mne zajímavé, neboť názorně ilustrují „fakt“, že jakkoli se „věci“ mění, zůstávají (ve svém principu) stále stejné. Na těchto datech se totiž ukazuje, že přestože se ženám otevírají možnosti studovat (na vysokých školách dokonce studentky i absolventky převažují nad studenty a ženy absolvují VŠ častěji a úspěšněji než muži), a přestože průnik žen do vědy, anebo přinejmenším do některých oblastí vědeckého bádání, je také znatelný, inkluze žen je zde i nadále paralelně doprovázena jejich exkluzí. Ženy „záhadně“ mizí s „výškou“ akademické hodnosti i výškou řídicí pozice, je jich „překvapivě“ méně mezi studujícími doktorské studium (i když jej v porovnání s mužskými kolegy častěji dokončují), prostě „chybí“ všude tam, kde se jedná o finančně lukrativnější a prestižnější pozice i celé obory bádání. Do těchto oblastí je ženám přístup stále omezen. Jak dlouho ještě?

Jak to, že ženy jsou podrepresentovány na vyšších akademických i manažerských pozicích, a to i v těch oborech, kde jinak celkově převažují? Že by procesy horizontální a vertikální segregace spolu s procesem exkluze neměly nic společného se sociálním znevýhodněním a diskriminací žen ve vědě? Ve stereotypní optice budou nepochybně nabídnuta pohotově vysvětlení (s odkazem na „jiné přirozené schopnosti“ mužů a žen, „mateřskou roli ženy“ a „živitelskou roli“ muže, na rozdílnou míru individuálních motivací a aspirací žen apod.), ale právě k jejich zpochybnění byly směřovány další analýzy výzkumného týmu.

Prostřednictvím ohniskových skupin a narativních rozhovorů se kolektiv badatelů snažil rozkrýt „dělání genderu“ v rovině individuální, kolektivní i institucionální, když se zaměřil na žitou zkušenost vysokoškolských pedagogů

knihy *The Future of Feminism*, která vychází během letošního července. Profesorka Walby nejdříve připomenula historické mezníky britského feministického hnutí, jakými byly mezi jinými zákon o rovnosti v odměňování pro zaměstnance ve státním sektoru uzákoněný v roce 1951 nebo první genderová konference organizovaná v roce 1974 pod záštitou Britské sociologické asociace na téma sexuality.

Z hlediska současné situace ve feministické sociologii použila Walby paralelu genderového mainstreamingu. Podle ní feministické a genderové teorie a pojmy přestávají představovat alternativu, ale stávají se součástí vědeckého mainstreamu. Feminismus sice významně ovlivnil a změnil sociologické myšlení, Walby se však zamýšlela nad tím, do jaké míry také „střední proud“ sociologického myšlení otupil kritické „hroty“ feministické analýzy a epistemologie. Podle Walby feminismus ve své původní kritické formě vymizel z akademického prostředí v důsledku institucionalizace genderové a feministické sociologie. Feministické teorie se stávají součástí studijních a výzkumných plánů etablovaných vědeckých institucí, avšak za cenu asimilace feministických akademiků a akademiček do mainstreamového myšlení. Zároveň dochází k větší diverzitě feministických disciplín. Feminismus v akademickém prostředí nabývá různých lokálních označení jako genderová studia, ženská studia, feministická studia, která mají také rozdílná témata a zaměření. Mainstreamování feminismu je dále důsledkem neoliberálního obratu v systémech financování vědy, který se odráží v problematickém získávání prostředků na kritická a nekonvenční témata. Zároveň mnoho projektů sice staví na feministických myšlenkách, avšak nepřiznaných. Autoři a autorky označují tyto projekty raději jako propagaci sociálnědemokratických hodnot nebo lidských práv a podobně. To připisuje Walby opět snaze učinit tyto aktivity všeobecně akceptovatelné – mainstreamové.

Závěrem lze říci, že se obě vědkyně ve svých vystoupeních shodly na tom, že feministické hodnoty výrazně ovlivnily současné sociologické myšlení a feministické studie se staly etablovanou disciplínou, což potvrzoval i do posledního místa zaplněný konferenční

a pedagožek různých vědeckých hodností z různých oborů i z různých úrovní řízení fakult či celých univerzit a na jejich reflexi institucionálního fungování vědy. Zjištění v této části potvrdila, že ani lidé univerzitně vzdělaní nejsou často schopni hlubší reflexe své životní situace a svého postavení a situace a postavení těch „druhých“ a že se ve svém pohledu na svět pohybují v zasetých schématech vnímání a uvažování o lidmi vytvářené „sociální realitě“. Jejich výpovědi a vyjádření jsou často až příliš „neutrální“ (odvolávající se na princip individuálních možností a rovnosti šancí apod.) anebo až příliš stereotypní a genderově zaslepené (odkazující k biologickým „determinacím“ či psychologickým zdůvodněním zdůrazňujícím jen individuální vlastnosti, schopnosti, motivace, aspirace, ambice apod.), když popírají anebo třeba i přiznávají existence nerovností či určitých znevýhodnění žen v akademickém prostředí. K těmto interpretacím se nejednou uchýlovaly i vědkyně, třebaže častěji byla stereotypizace identifikovatelná u vědců. Genderově nesenzitivní postoje a způsob vyjadřování jsou pochopitelné a vysvětlitelné a v publikaci se objevují na mnoha místech s odvoláním se na teoretické explanace zejména S. Harding (1986), i když by byl využitelný i Bourdieuv koncept habitu (Bourdieu 1998, 2000) anebo koncept optických skel kultury od S. Bem (1993).

Jako červená nit se knihou vinula některá témata jako harmonizace práce a osobního života v počátečních fázích kariéry, vědecká kariéra, mateřství a rodina, genderovanost kariéry a pracovního výkonu v různě zaměřených oblastech bádání, možnosti vertikální mobility u žen apod. Přestože se autorský tým v práci pokusil naplnit, i když ne vždy beze zbytku, jednu ze základních premis feministického bádání, kterou nepochybně je kritická interpretace zjištěných „dat“, tak trochu rezignoval na možnost zobecnit svá zjištění. Mnohé kapitoly působí „nedokončené“ až „useknuté“, když končí, aniž by koncentrovaly hlavní zjištění do závě-

rečných sdělení. I když chápu, že autorky a autor se mohli obávat „interpretační pasti“ v podobě přílišné generalizace a paušalizace závěrů odhlížejících od pestrosti individuální zkušenosti na straně jedné a od kulturně-historického kontextu na straně druhé, určitá větší míra zobecnění by z mého pohledu jen mohla umocnit percepci vědy jako genderované sociální instituce, kde se muži uplatňují a získávají kolektivně, zatímco ženy nanejvýš individuálně. Při hledání případných řešení by se pak možná stalo zřejmější, že by někdy „prostě“ stačilo přestat muže už konečně pozitivně diskriminovat.

Literatura

- Bem, S. L. 1993. *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Poznámky

- 1** Recenze byla napsána v rámci řešení grantového projektu „Konstrukce živitelství po roce 1989 v české společnosti“, č. grantu 403/09/1839.
- 2** Viz http://www.aspekt.sk/aspekt_in.php?content=clanok&rubrika=29&IDclanok=665.
- 3** První část publikace je označená „Ženy, veda a feminizmus: Filozofický pohľad“, druhá „Postavenie žien a mužov vo sfére vysokých škôl: Pohľad na štatistiky“, třetí „Bariéry a limity rodovej rovnosti: čtyri pohľady na výsledky dotazníkového výskumu“, čtvrtá „Postup žien a mužov v akademické kariéře: Dva pohľady na fokusové skupiny“, pátá „Strategie konania cez prizmu osobných trajektorií: Dva pohľady na naratívne rozhovory“, poté následuje závěr a anglické summary.

sál. Budoucnost feminismu v sociologii vnímají obě autorky v kontextu konceptů globalizace, multikulturalismu a kosmopolitismu – tedy ve vzájemném prolínání se a obohacování se lokálních forem a přístupů. Toho bude ale těžké dosáhnout vzhledem k dominantnímu postavení britských a amerických časopisů a vydavatelství odborné literatury obecně. Editoři těchto publikací spíše než diverzitu témat a přístupů upřednostňují u publikovaných studií zaměření relevantní z hlediska jejich prostředí. Možná zde se nabízí cesta, po které by se feministická sociologie mohla vydat směrem k větší otevřenosti a zájmu o specifickou zkušenost žen z dosud opomíjených zemí, jakou je například i Česká republika a další postkomunistické země.